

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Фокіна Артема Сергійовича
«Суб'єктивна безпека як чинник ментального здоров'я особистості»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 Психологія (галузь знань 05 Соціальні та
поведінкові науки)

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота Фокіна Артема Сергійовича присвячена дослідженню суб'єктивної безпеки як психологічного чинника ментального здоров'я особистості. Обрана проблематика належить до тих напрямів сучасної психології, наукове та суспільне значення яких в умовах тривалої війни істотно зросло. Руйнування передбачуваності повсякденного життя, вимушене переміщення, погіршення соціально-економічної стабільності, зміна конфігурації міжособистісної підтримки й тривале перебування населення в умовах невизначеності актуалізують потребу у вивченні не лише об'єктивних загроз, а й способів їх суб'єктивного сприйняття, інтерпретації та психологічного опрацювання.

Наукова доцільність роботи зумовлена тим, що переживання безпеки не зводиться до відсутності зовнішньої небезпеки. Воно формується в системі базисних переконань, оцінок власних ресурсів, соціальних зв'язків, копінг-стратегій та реакцій на стрес. Водночас ментальне здоров'я в саноцентричній перспективі розглядається як позитивна здатність особистості підтримувати саморегуляцію, адаптивність, продуктивність і психологічне благополуччя. Саме дослідження системних зв'язків між цими двома складними конструктами становить змістовне ядро дисертації.

Особливої ваги темі надає її розроблення на українському емпіричному матеріалі 2023–2025 років. Отримані дані фіксують психологічні закономірності в конкретному соціально-історичному контексті, у якому суб'єктивна безпека набуває безпосереднього значення для профілактики дистресу, організації психологічної допомоги, освітньої підготовки психологів та обґрунтування програм підтримки населення. Отже, актуальність дисертаційної роботи є належно аргументованою, а її предмет відповідає сучасним завданням загальної психології, психології здоров'я та психодіагностики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами

Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової тематики кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження психологічного здоров'я особистості: саноцентричний підхід» (державний реєстраційний номер 0122U000260), а також тематики кафедри психодіагностики та клінічної психології цього університету «Системна модель психічного здоров'я особистості в умовах воєнних і поствоєнних викликів: психодіагностика,

цифрові інструменти, клінічні прояви, адаптація та реабілітація» (державний реєстраційний номер 0126U003633). Тему затверджено Вченою радою університету 15 листопада 2022 року; у змінній редакції її затверджено 19 листопада 2024 року. Зазначу також про те, що робота відповідає напрямку досліджень наукової школи професора Наталі Родіної, і така наступність та афілійованість до школи завжди є перевагою та свідчить на користь авторитету дослідження.

Зазначений зв'язок не є формальним. Теоретична модель, вибір саноцентричної перспективи, застосування психодіагностичних методик і спрямованість практичних упроваджень безпосередньо відповідають змістові наведених наукових тем.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Мету роботи визначено як теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження суб'єктивної безпеки, передумов її формування та зв'язку з ментальним здоров'ям особистості. Для її реалізації сформульовано п'ять взаємопов'язаних завдань: від аналізу теоретичних підходів і визначення методологічних принципів до емпіричного вивчення соціально-демографічних та індивідуально-психологічних детермінант, з'ясування місця суб'єктивної безпеки в системі ментального здоров'я та аналізу зв'язків зі стресовими реакціями й копінг-стратегіями. Загалом об'єкт, предмет, мета і завдання утворюють логічно узгоджену дослідницьку конструкцію.

Теоретико-методологічну основу становлять положення системного, особистісно орієнтованого та саноцентричного підходів, концепції стресу і копіngu, уявлення про базисні переконання, психологічні ресурси та суб'єктивні репрезентації безпеки. Позитивною рисою роботи є прагнення автора поєднати різні рівні аналізу: соціально-демографічний, когнітивний, афективний, поведінковий і ресурсний. Це дало змогу запропонувати системну модель, що включає підсистеми «Суб'єктивна безпека», «Суб'єктивні уявлення про безпеку», «Базисні переконання особистості», «Соціально-демографічні характеристики», «Копінг-стратегії», «Реакції на стрес» та «Ментальне здоров'я особистості».

Емпіричний етап охопив 312 респондентів віком від 17 до 63 років, середній вік становив 26 років. На час опитування 82,1 % учасників перебували в Україні, 17,9 % — за кордоном. Збір даних проведено дистанційно за допомогою Google Forms. Діагностичний комплекс включав авторську анкету, опитувальники базисних переконань і суб'єктивних уявлень про безпеку, модифіковану шкалу брехні, Шкалу позитивного ментального здоров'я, МНІ-38 в авторській україномовній адаптації, шкалу копінг-поведінки у ситуаціях небезпеки та опитувальник стресових реакцій.

Для аналізу даних використано описову статистику, кореляційний і регресійний аналіз, U-критерій Манна—Вітні, H-критерій Краскала—Волліса, експлораторний та конфірматорний факторний аналіз, моделювання структурними рівняннями й медіаційний аналіз. Автор оцінює внутрішню узгодженість шкал за α Кронбаха та ω Макдональда, вилучає ненадійні

шкали й наводить індекси відповідності моделей. Така багаторівнева аналітична стратегія загалом відповідає складності дослідницького предмета, хоча окремі рішення та способи інтерпретації статистичних показників потребують додаткового пояснення, про що йтиметься в зауваженнях.

Обґрунтованість основних висновків підтримується достатнім для поставлених завдань загальним обсягом вибірки, використанням кількох психодіагностичних інструментів, поєднанням аналізу надійності з багатовимірним моделюванням і змістовною психологічною інтерпретацією результатів. Разом із тим межі узагальнення мають визначатися структурою фактичної вибірки та поперечним характером дизайну.

Наукова новизна одержаних результатів

Наукова новизна дисертації полягає насамперед у концептуалізації суб'єктивної безпеки як багатовимірного психологічного утворення, системно пов'язаного з показниками позитивного ментального здоров'я, дистресу, базисних переконань, копінг-поведінки та соціальної підтримки. Автор запропонував структурно-функціональну модель, у якій суб'єктивна безпека виконує стабілізуювальну, адаптаційну й регуляторну функції.

Емпірично визначено значення фінансової стабільності, підтримки родини та друзів, якості стосунків з оточенням і збереження звичного укладу життя. Показано зв'язки суб'єктивного відчуття безпеки з позитивним ментальним здоров'ям, емоційними та фізіологічними реакціями на стрес; розглянуто асиметричність зв'язків копінг-стратегії «Прийняття і активна боротьба» у групах із різним рівнем безпеки. Окремий результат становлять медіаційні моделі, через які автор прагне пояснити опосередковувальну роль позитивного ментального здоров'я, позитивного мислення, упевненості у власних можливостях і недовіри людям.

Практично значущим елементом новизни є україномовна адаптація Mental Health Inventory — IM3-38. Для її шкал наведено показники α Кронбаха та ω Макдональда, описові характеристики, факторну структуру та окремі відомості про конкурентну валідність. Сама ініціатива адаптації є актуальною; водночас заявлений рівень психометричної доведеності має бути співвіднесений з наведеними індексами відповідності та потребує подальшої перевірки на незалежних і більш репрезентативних вибірках.

До елементів подальшого розвитку наукового знання належить уточнення саноцентричного розуміння ментального здоров'я, розкриття регуляторної ролі копіngu, а також конкретизація зв'язків суб'єктивної безпеки із соціальною підтримкою та базисними переконаннями. Сформульовані положення загалом мають ознаки наукової новизни, хоча окремі твердження категорії «вперше» доцільно точніше обмежити межами української вибірки, застосованого інструментарію й конкретного періоду дослідження.

Теоретичне і практичне значення роботи

Теоретичне значення дисертації полягає у поглибленні уявлень про суб'єктивну безпеку як динамічний когнітивно-афективно-поведінковий конструкт, що виникає на перетині індивідуального досвіду, оцінки

зовнішніх умов, базисних переконань, соціальних зв'язків та копінг-ресурсів. Робота розширює саноцентричний аналіз ментального здоров'я, акцентуючи не лише відсутність порушень, а й позитивні ресурси функціонування особистості.

Практична цінність пов'язана з можливістю використовувати виявлені чинники при плануванні психопрофілактичних, консультативних та освітніх програм. Результати впроваджено в освітній процес Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та Одеського національного економічного університету, а також у діяльність громадської організації «Шлях трансформації людини та суспільства» і Південно-Українського відділення Соціологічної асоціації України. Впровадження підтверджено чотирма актами.

Перспективним є використання розробленої моделі для подальших диференційованих досліджень військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, студентської молоді та представників допомагальних професій. Проте перехід від дослідницьких закономірностей до індивідуальної психодіагностики або клінічних рішень має відбуватися лише після додаткової стандартизації інструментів, визначення нормативних діапазонів і перевірки прогностичної валідності.

Оцінка змісту, структури та завершеності дисертації

У першому розділі систематизовано підходи до розуміння безпеки особистості, розглянуто зв'язки суб'єктивної безпеки з особистісними особливостями, стресовими реакціями, копінг-поведінкою та ментальним здоров'ям. Автор послідовно переходить від міждисциплінарного аналізу феномену безпеки до його психологічної операціоналізації. Вартим схвалення є включення саноцентричної перспективи, завдяки якій ментальне здоров'я постає не лише як відсутність симптомів, а як система позитивного функціонування та психологічних ресурсів. Водночас теоретичний розділ виграв би від чіткішого розмежування понять «суб'єктивна безпека», «психологічна безпека», «відчуття безпеки», «психологічне благополуччя» та «ментальне здоров'я».

Другий розділ містить опис методологічної основи, авторської моделі, організації дослідження, вибірки й психодіагностичного комплексу. Позитивним є те, що здобувач не обмежується переліком методик, а наводить відомості про структуру шкал, внутрішню узгодженість та факторний аналіз ІМЗ-38. Соціально-демографічний профіль вибірки описано докладно. Разом із тим не повністю розкрито рекрутування учасників, критерії включення та виключення, процедуру обробки пропущених значень, етичне погодження й алгоритм мовно-культурної адаптації МНІ-38.

Третій розділ є найбільш насиченою частиною роботи. У ньому подано аналіз надійності використаних шкал, міжгрупові порівняння, кореляційні матриці, регресійні та шляхові моделі, а також медіаційний аналіз. Автор встановлює низку змістовно значущих закономірностей: зв'язок безпеки з фінансовою стабільністю, підтримкою родини та друзів, якістю стосунків, збереженням укладу життя, позитивним ментальним здоров'ям і меншою

вираженістю стресових реакцій. Значна кількість таблиць і рисунків полегшує простеження аналітичної логіки, однак надмірне дроблення моделей і повторюваність деяких інтерпретацій знижують компактність викладу.

Загальні висновки структуровано відповідно до завдань дослідження. Вони охоплюють теоретичні положення, побудовану модель, характеристику вибірки, соціально-демографічні та індивідуально-психологічні зв'язки, місце суб'єктивної безпеки в саноцентричному підході, а також зв'язки зі стресовими реакціями та копінгом. Висновки відображають основний зміст дисертації, хоча частину причинних формулювань слід замінити асоціативними відповідно до фактичного дизайну.

Повнота висвітлення результатів у наукових публікаціях

Основні результати дисертації висвітлено у восьми публікаціях: трьох одноосібних статтях у наукових фахових виданнях України та п'яти працях апробаційного характеру, одна з яких підготовлена у співавторстві. Тематика статей охоплює чинники психологічної безпеки в умовах воєнного конфлікту, вплив зовнішніх і внутрішніх ресурсів на відчуття безпеки та адаптацію шкал оцінювання ментального здоров'я. Матеріали конференцій представляють саноцентричну перспективу, методи й результати емпіричного дослідження, питання психологічного відбору та руйнування звичного укладу життя.

Публікації тематично відповідають змістові дисертації, а їх сукупність репрезентує основні теоретичні, методичні та емпіричні результати. Переважання одноосібних фахових статей дозволяє чітко ідентифікувати особистий внесок здобувача.

Дискусійні положення, зауваження та запитання до здобувача

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу загалом, вважаю за необхідне окреслити положення, які потребують уточнення під час публічного захисту та врахування у подальших дослідженнях.

1) У таблицях 3.26–3.27 наведено результати, за якими у вибірці з 312 осіб середній показник фізіологічних стресових реакцій становить $M=2,46$, емоційних стресових реакцій — $M=2,90$, а когнітивного оцінювання стресу — $M=3,25$. Водночас середні показники копінг-стратегій «Прийняття і активна боротьба» та «Прийняття і пасивний оптимізм» дорівнюють відповідно $M=51,8$ і $M=55,0$. Отже, достатньо виражені стресові реакції у досліджуваних поєднуються як з активно-дієвою, так і з пасивно-оптимістичною стратегіями подолання.

Запитання: як здобувач пояснює одночасну вираженість активної боротьби та пасивного оптимізму на тлі високих показників емоційного і фізіологічного стресового реагування? Чи можна вважати це поєднання ситуативно адаптивною реакцією на тривалу воєнну загрозу, і як отриманий результат співвідноситься з положеннями транзакційної теорії стресу та копінгу?

2) У структурній моделі, представлений на рисунку 3.15, відчуття суб'єктивної безпеки пояснює 19% дисперсії позитивного ментального

здоров'я та має обернені зв'язки з емоційними і фізіологічними стресовими реакціями — відповідно -21% і -12% . Водночас суб'єктивна безпека безпосередньо не пояснює копінг-стратегію «Прийняття і активна боротьба», хоча остання пов'язана з позитивним ментальним здоров'ям на рівні 30% . Така конфігурація зв'язків видається теоретично змістовною, оскільки вказує на можливу відмінність між переживанням захищеності та активною регуляцією поведінки.

Запитання: як здобувач інтерпретує відмінності у силі та спрямованості зазначених зв'язків? Чи виконує суб'єктивна безпека переважно функцію безпосереднього ресурсу ментального здоров'я, чи її доцільніше розглядати як психологічну умову, за якої активні копінг-стратегії набувають більшої ефективності?

3) Особливий інтерес становить медіаційна модель, наведена в таблиці 3.30. У ній непрямий зв'язок між самооцінкою безпеки під час війни та фізіологічними стресовими реакціями, опосередкований недовірою до людей, становить $38,3\%$ і є статистично значущим ($p=0,026$). Натомість прямий зв'язок не досягає статистичної значущості ($p=0,166$), тоді як загальний ефект моделі залишається значущим ($p=0,033$). Це дозволяє припустити, що міжособистісна довіра може бути одним із психологічних механізмів, через які переживання безпеки пов'язується зі стресовим реагуванням.

Запитання: як здобувач пояснює психологічний зміст опосередкувальної ролі недовіри до людей? Наскільки цей результат узгоджується з концепцією базисних переконань про доброзичливість і передбачуваність світу та які практичні наслідки він може мати для програм психологічної підтримки населення в умовах війни?

Наведені зауваження мають переважно дискусійний, методологічний і редакційний характер. Вони окреслюють межі інтерпретації отриманих даних та напрями подальшого вдосконалення дослідження, але не заперечують актуальності теми, самостійності виконаної роботи, наявності наукової новизни й практичної значущості її основних результатів.

Загальний висновок

Дисертація Фокіна Артема Сергійовича «Суб'єктивна безпека як чинник ментального здоров'я особистості» є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, у якій розв'язано актуальне наукове завдання — теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено системні зв'язки суб'єктивної безпеки з ментальним здоров'ям, базисними переконаннями, соціально-демографічними характеристиками, копінг-стратегіями та реакціями на стрес в умовах війни.

Робота має логічну структуру, належний теоретичний рівень, достатній обсяг емпіричного матеріалу, містить авторську системну модель, результати багатовимірного статистичного аналізу та практичні впровадження. Основні положення дисертації висвітлено у фахових наукових публікаціях і апробовано на науково-практичних конференціях. Сформульовані зауваження не змінюють загальної позитивної оцінки, хоча мають бути предметом змістовної відповіді здобувача під час захисту.

За актуальністю, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, обсягом виконаного дослідження та рівнем представлення одержаних результатів дисертація Фокіна Артема Сергійовича є завершеною самостійною науковою працею, яка відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40. Дисертаційна робота загалом відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор, Фокін Артем Сергійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент

Доцент закладу вищої освіти

кафедри загальної і медичної психології

Національного медичного університету

імені О.О. Богомольця МОЗ України

кандидат психологічних наук, доцент

